

Az életfogytig tartó szabadságvesztés empirikus vizsgálata

A kutatás folyamán az ország különböző büntetés-végrehajtási intézeteiben fogva tartott 231 életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt kétharmadával, 149 emberrel – köztük kilenc tényleges életfogytiglanra ítélttel – készítettünk kérdőíves interjút. Emellett feltérképeztük elhelyezési körülményeiket, valamint informálódtunk a parancsnoki állomány és a szakszemélyzet körében is. A fogvatartottak mentálhigiénés állapota a körülmények hatására folyamatosan romlik. A tényleges életfogytiglani szabadságvesztés jelenlegi törvényi szabályozását kérdésesnek tartjuk, mivel ez szembefordul az alkotmányos elvekkel és a modern európai civilizált kriminálpolitika szemléletével. Fontos lenne azonban a feltételes szabadságra bocsátás engedélyezési rendszerének átformálása is, amely – megfelelő jogpropaganda kíséretében – hozzájárulhatna a humánusabb büntetési rendszer társadalmi elfogadtatásához.

A KUTATÁS INDOKAI, CÉLJA ÉS MÓDSZERE

A kutatás indokai és célja

Az ókorban és a középkorban a halál, a minősített halál, a testcsontkító, a testi és a megszégyenítő büntetések voltak tipikusak. A polgári fejlődés általánossá tette a szabadságvesztés-büntetést. Ennek egyik legfontosabb jellemzője a tartama, amely bizonyos esetekben akár az elítélt élete végéig is tarthat. Hazánkban a Csemegikódex ismerte az *életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetést*, az 1961. évi Btk. eredetileg mellőzte, majd az 1971. évi 28. tvr. ismét bevezette. 1990-ben, a rendszerváltozás után új helyzet állt elő. A ha-

lálbüntetés megszüntetésével az életfogytig tartó szabadságvesztés lett a legsúlyosabb szankció, így funkciója is szükségszerűen módosult. Az életfogytig tartó szabadságvesztés esetén az ítélet meghozatalakor a bíróság rögzíti azt az időt, amelynek letöltése előtt az elítélt nem bocsátható feltételesen szabadságra. Az 1993. évi XVII. törvény felhatalmazta az eljáró bíróságot arra, hogy ítéletében kizárja a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét, és ezzel meghonosította az úgynevezett *tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetést*. Ennek alkalmazására eleinte csak szűk körben, ismételen életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték esetében volt lehetőség, 1999 óta azonban jóval tágabb keretek között, meghatározott bűncselekmények esetén akár első elkövetéskor is kiszabhatóvá vált.

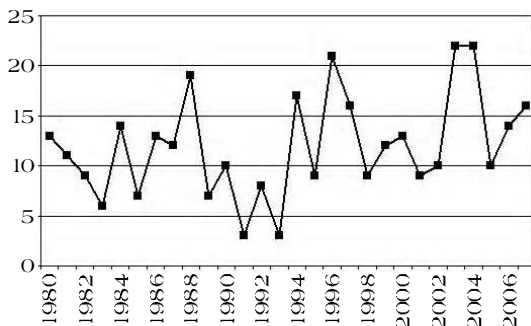
Ezek a körülmények a szakmai és a közvélemény érdeklődésének középpontjába állították az életfogytig tartó szabadságvesztést. Számos publikáció jelent meg a kérdéskörrel¹, a jogintézményt mint entitást vizsgáló, széles körű tényadatokon alapuló kutatásra azonban mind ez idáig nem került sor.

E szankció alkalmazásának gyakorisága az elmúlt három évtizedben hektikusan változott, amint azt az 1. számú ábra és az 1. számú táblázat szemlélteti. Nagyságrendje azonban rendkívül alacsony, a végrehajtandó szabadságvesztéseknek csupán egy-két ezrelékét reprezentálja. Sajátos módon kiszabásának gyakorisága nem a halálbüntetés eltörlése utáni években emelkedett, hanem az új évezredben, amikor pedig a végrehajtandó szabadságvesztések száma csökkenni kezdett. Míg 1980 és 1989 között évi átlagban 11,1 életfogytiglani elítélésre került sor, addig 1990 és 1999 között 10,8-re, 2000 és 2007 között pedig már 14,5-re.

¹ Huszár László: Az életfogytiglani szabadságvesztés helyzete és perspektívái hazánkban és egyes más országokban. In: A büntetés-végrehajtás néhány problémája a kutatások tükrében. BVOP Módszertani Igazgatóság, Budapest, 1997; Kóhalmi László: Az életfogytig tartó szabadságvesztés a magyar büntetőjogban. Börtönügyi Szemle, 2006/3., 35–43. o.; Juhász Zoltán: Jog a reményhez. Fundamentum, 2005/2., 88–91. o.; Sereg András: Elhúzódoó kivégzés. De Jure, 2007/9., 32–35. o.

1. számú ábra

Az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték számának alakulása (1980–2007)

Az Országos Kriminológiai Intézet a Legfőbb Ügyészség kezdeményezésére 2007-ben indította el az életfogytig tartó szabadságvesztés komplex kutatását. A kutatás első szakaszában a *jog-összehasonlító* vizsgálat lefolytatására került sor, amely a jogintézmény nemzetközi szabályozási környezetét elemezte, bemutatta a főbb trendeket, és értékelte a magyar szabályozást.²

A kutatás második szakaszában került sor az *empirikus* vizsgálat lefolytatására. A felmérés céljai közt fogalmaztuk meg annak feltárását, hogy az életfogytiglani szabadságvesztés-büntetés milyen hatást gyakorol a fogvatartottakra, azok miként alkalmazkodnak a börtönkörnyezethez, milyen mentalitás- és magatartásbeli tünetek észlelhetők, miként alakul igazságérzetük és perspektívájuk a jövőre nézve. Külön figyelmet szenteltünk a tényleges életfogytiglanra ítélteknek (tész), valamint az elhelyezési körülményeknek.

A kutatás módszere

Az empirikus vizsgálatot az elítéltekkel készített interjúkra alapoztuk, amelyek 84 kérdés és néhány alkérdés lekérdezése mellett – az interjú után – módot adtak az interjúalany kérdező által minősített viselkedésének jellemzésére, valamint a beszélgetés eredmé-

² A téma egy feldolgozására lásd Vig Dávid tanulmányát e kötet 38. oldalán.

1. számú táblázat

A jogerősen elítéltek, a végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték és az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték számának alakulása (1980–2007)

	összes jogerősen elítélt	Végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték		Életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték száma
		száma	%	
1980	51 721	13 491	26	13
1981	54 130	14 795	27	11
1982	54 889	14 575	27	9
1983	56 889	14 949	26	6
1984	54 424	14 957	27	14
1985	52 246	14 670	28	7
1986	56 871	15 171	27	13
1987	59 682	14 478	24	12
1988	59 806	12 968	22	19
1989	56 472	11 547	20	7
1990	41 399	10 103	24	10
1991	58 165	11 721	20	3
1992	69 314	12 136	18	8
1993	66 760	10 121	15	3
1994	69 781	9 348	13	17
1995	76 071	9 286	12	9
1996	74 653	9 497	13	21
1997	79 813	10 252	13	16
1998	88 524	11 171	13	9
1999	87 693	11 538	13	12
2000	86 962	11 740	14	13
2001	87 539	12 124	14	9
2002	91 573	11 760	13	10
2003	86 722	11 295	13	22
2004	90 927	10 227	11	22
2005	90 347	9 495	11	10
2006	89 333	9 470	11	14
2007	80 529	8 762	11	16

nyességének értékelésére is. Emellett a témakört érintő információkat gyűjtöttünk a parancsnokokkal és a büntetés-végrehajtási szervezet egyes tagjaival (nevelők, pszichológusok, lelkész) történő beszélgetések alkalmával, valamint megismerkedtünk az elítéltek elhelyezési körleteivel, körülményeivel.

A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságától és az egyes büntetés-végrehajtási intézetektől megfelelő segítséget kaptunk a vizsgálat elvégzéséhez. Hangsúlyozzuk, hogy minden esetben mind a kutatók, mind a bv. személyzet tagjai felhívták az elítéltek figyelmét arra, hogy a felmérésben való részvétel teljesen önkéntes, annak vállalásáért semmilyen jutalomban, ajándékban, vagy elutasításáért büntetésben nem részesülnek. Az elítélteket pedig biztosítottuk arról, hogy a vizsgálat anonim, a birtokunkba jutott adataikat csak generalizált formában hozzuk nyilvánosságra. Tudomásunk szerint az interjút nem vállalók többsége munkavégzés miatt nem nyilatkozott, illetve néhányan betegség és szállítás miatt nem vettek részt a felmérésben.

Végül a 231 életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésre ítélt 65%-ával, 149 emberrel – köztük kilenc tényleges életfogytiglanra ítélttel – sikerült interjút készítenünk kilenc büntetés-végrehajtási intézetben (2. számú táblázat).

2. számú táblázat

A vizsgálatba bevont büntetés-végrehajtási intézetek és a megkérdezettek száma

büntetés-végrehajtási intézet neve	megkérdezettek száma
Balassagyarmati Fegyház és Börtön	3
Budapesti Fegyház és Börtön	11
Kalocsai Fegyház és Börtön	6
Márianosztrai Fegyház és Börtön	2
Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön	2
Sopronkőhidai Fegyház és Börtön	7
Szegedi Fegyház és Börtön	104
Tiszalóki Országos Büntetés-végrehajtási Intézet	2
Váci Fegyház és Börtön	12
Összesen	149

A kérdőívek felvétele átlagosan személyenként negyven-ötven percet vett igénybe. A fogvatartottakat a megbízható, őszinte válaszadásra kértük, és felhívtuk a figyelmüket arra, hogy bármely kérdésnél megtagadhatják a válaszadást. Az interjúk során megfelelő munkakörülményeket teremtettek nekünk, és – esetenként kérésünkre – beszédhang-, illetve hallótávolságon kívül helyezkedtek el a felügyelők is.

Ezeket a feltételeket még a fokozottan veszélyes körletekben is sikerült megteremteni.

Az empirikus adatfelvétel 2008. május és szeptember között történt, majd következett a kitöltött kérdőívek adatainak számítógépes rögzítése, valamint SPSS program segítségével feldolgozása és elemzése.

A MAGYAR FEGYHÁZAK A GYAKORLAT TÜKRÉBEN

Az empirikus vizsgálat lefolytatásakor 231 életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt fogvatartott töltötte büntetését 15 fegyház fokozatú büntetés-végrehajtási intézetben Magyarországon. Az egyes letöltőházakban azonban nem arányosan helyezik el az elítélteket, így a rájuk vonatkozó szabályok, az elhelyezésük körülményei sem lehetnek teljesen azonosak. Az empirikus kutatás lefolytatásakor a 15 intézet közül kilencet látogattunk meg. Ezek közül néhányról a továbbiakban részletesebben szólnunk.

Szegedi Fegyház és Börtön

A speciálisan az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt fogvatartottakra vonatkozó szabályok vagy azok hiánya leginkább a Szegedi Fegyház és Börtön esetében bír jelentőséggel, mivel e speciális fogvatartotti csoport több mint hetven százalékát ebben az intézetben helyezik el. Büntetése húsz-harminc éve vagy még hosszabb ideje alatt valamennyi életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt megfordul a szegedi letöltőházban. Emellett a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt fogvatartottak legnagyobb hányada is ide kerül.

2008. március 17-i adatok szerint az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítéltettek közül 162-en töltötték büntetésüket a Szegedi Fegyház és Börtönben. Közülük nyolc olyan fogvatartott volt, akik tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésüket töltötték. Az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt fogvatartottak alapvetően hármas és négyes biztonsági csoportba vannak osztva az intézet-

ben. Szegeden – az általános besorolás mellett – két különleges biztonságú rezsimit is kialakítottak.

A bsr néven ismert *biztonsági speciális rezsim*be főként olyan négyes fokozatba sorolt elítélteket helyeznek, akiknél valamilyen magatartási, fegyelmezési probléma merült fel; akik az intézet rendjére veszélyt jelenthetnek, ezért szükséges speciális őrzésük. A bsr-körlet fizikailag is elkülönített helyen van, ahol a fogvatartottakat egy- és kétszemélyes zárkákban helyezik el.

A másik, a hsr, azaz a *hosszú időes speciális rezsim* elsősorban a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték elhelyezésére szolgál. A hsr-részleget 2005 októberében hozták létre, már az európai követelményeknek megfelelően egy- és kétszemélyes zárkákkal, és a különleges biztonsági követelmények szem előtt tartásával. Ez a rezsim is egy az intézet többi részlegétől fizikailag teljesen elkülönített helyen található, ahová még a személyzet tagjai közül is csak ugyanaz a kilenc állandó dolgozó léphet be. Bár a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól rendelkező 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 47/A szakasza tartalmazza a hosszú időre ítélték körletére helyezés szabályait, az itt fogva tartottak kezelése semmi mással össze nem hasonlítható terhet jelent a fogva tartóknak. A tész-es fogvatartottaknál a teljes perspektíva hiánya olyan probléma ugyanis, amellyel a személyzetnek nap mint nap meg kell küzdenie a hsr-en elhelyezett többség kezelése során. A jogszabályok pedig e probléma orvoslására semmilyen kötelező érvényű rendelkezést nem nyújtanak, és még anyagilag sem emelik ki a speciális kezelésű fogvatartotti populációt. Így az intézet a maga eszközeivel, pszichológus és pedagógus végzettségű személyzet bevonásával, a tész-es fogvatartottak folyamatos fizikai és mentális figyelemmel kísérésével kezeli ezt az elítéltsoportot.

Sopronkőhidai Fegyház és Börtön

Az empirikus kutatás lefolytatásakor egy tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt fogvatartott volt a Sopronkőhidai Fegyház és Börtönben, és 13 életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt sze-

mély is itt töltötte a büntetését. A sopronkőhidai intézetben az összes fogvatartott több mint hatvan százaléka fegyház fokozatban tölti büntetését, a több mint négyszáz fős csoporton belül azonban csupán 12 körüli azoknak a száma, akik életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésüket töltik. Éppen ezért nincs szükség olyan speciális, akár kettős nyomtávon kialakított rezsimrendszer felállítására, mint Szegeden (ahol bsr- és hsr-körlet is van). Az úgynevezett különleges biztonságú körlet (kbc) azonban megtalálható Sopronkőhidán. Itt azokat a fogvatartottakat helyezik el, akiknél valamilyen magatartási probléma merül fel; veszélyt jelentenek az intézetre, másokra vagy saját magukra; illetve őket kell megvédeni fogvatartott-társaiktól. A kbc-n elhelyezettek köre tehát nem csak életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt fogvatartottakból áll, mivel a kiemelés alapja az intézetben – azaz a végrehajtás alatt – tanúsított magatartás, nem pedig az elkövetés alapján kiszabott büntetés mértéke. A jogszabályi előírásoknak megfelelően a kbc fizikailag is teljesen elkülönített részlege a fegyháznak, ahova a fogva tartók közül is csak meghatározott személyek léphetnek be (ebben a tekintetben hasonlít a szegedi hsr-hez).

Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön

A Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön is azok közé az intézetek közé tartozik, ahol tényleges életfogytig tartó szabadságvesztést hajtának végre. A tész-esekkel való foglalkozás azért rendkívül sajátos, mert ezeknél az embereknél nincs olyan felhajtó erő, nincs cél, amely motiválná őket a jó magaviseletre, ami segítené kezelésüket, növelné együttműködési hajlandóságukat a végrehajtás folyamán. Azért is nehéz a fogva tartó személyzetnek kezelnie a tész-eseket, mert nekik nincs vesztenivalójuk, bármit megtehetnek a letöltőházban, nem kerülhetnek rosszabb vagy a végrehajtást tekintve súlyosabb körülmények közé. A nemzetközi normákban említett biztonság és biztonságosság nehezen hangolható össze. Egyik intézet sem vállalja, hogy ne a legspártaibb körülmények között, a legszigorúbb ellenőrzés mellett kezelje a tész-eseket. Így viszont a fog-

vatartottak egy „negyedik végrehajtási rezsimbe” kerülnek büntetésük megkezdésének pillanatától halálukig.

Sátoraljaújhelyen is létezik különleges biztonságú körlet (kbk), itt állították fel az országban az első ilyen speciális rezsimet. Ha tész-es fogvatartott érkezik, ezen a fizikailag is teljesen zárt részlegen helyezik el. Egyéb fogvatartotti populáció esetében a jogszabályi rendelkezéseknek megfelelően, magatartási problémák miatt ideiglenesen helyezik itt el a fogvatartottakat.

Tiszalöki Országos Büntetés-végrehajtási Intézet

A Tiszalöki Fegyház és Börtön 2007-ben PPP-beruházás keretében épült, és hétszáz felnőtt férfi fogvatartott befogadására alkalmas. Az épületet a legújabb technikai megoldások mellett a fogvatartottak elhelyezése tekintetében is az európai követelményeknek megfelelően alakították ki. Mindannak ellenére, hogy az új végrehajtási intézetet a túlszűfoltóság problémájának csökkentésére hozták létre, a tiszalöki intézetben 2008 novemberében a hétszáz helyen 739 fogvatartott töltötte büntetését. Azaz még ebben a letöltőházban sem teremthetők meg minden tekintetben az európai norma szerinti végrehajtási szabályok, illetve a magyar törvények előírásainak megfelelő egy főre jutó szükséges mértékű négyzet- és köbméter légtérre vonatkozó előírások betartása. Tiszalökön is létrehoztak különleges biztonságú körletet, de ide még senkit sem helyeztek a ház feltöltése óta. Vizsgálatunk lefolytatásakor az intézetben három életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésre ítélt fogvatartott volt.

Kalocsai Fegyház és Börtön

Az életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésre ítélt nők büntetésének végrehajtására kizárólag a Kalocsai Fegyház és Börtönben kerülhet sor. 2008 tavaszán a kalocsai bv. intézetben kilenc életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt fogvatartott töltötte büntetését. Ez azt jelenti, hogy az életfogytig – ideértve a tényleges életfogytig – tartó szabadságvesztésre ítélték csupán kevesebb mint

négy százaléka nő (3,89%). A térsz-esek között jelenleg egyetlen nő elítélt sincs, és nem is volt a jogintézmény 1993-as bevezetése óta.

Kalocsán a sajátos populáció sajátos végrehajtást is kíván. Így például ebben az intézetben sem különleges biztonságú körlet, sem különleges biztonságú zárka nem található. A nők fegyvelmezését, kezelését ezeken kívüli, enyhébb eszközökkel is meg tudja oldani a végrehajtó testület, annak ellenére is, hogy ide az elkövetett bűncselekményeik alapján a legsúlyosabb bűncselekmények tetteseit helyezik. A ház 287 fogvatartottja közül 112 fegyház fokozatú (2008. november 27-i adatok szerint), azaz a fogvatartottak több mint harmada (39%) tartozik ide.

AZ ELÍTÉLTEK EMPIRIKUS VIZSGÁLATA

A hosszú időtartamú börtönbüntetés hatásával kapcsolatban sokféle elképzelés létezik, például az elmagányosodás, az érzelmi élet kiüresedése, az agresszív késztetések növekedése, a depresszió és az institucionalizálódás negatív hatásai a fogvatartottak körében. Számos eddigi hazai és nemzetközi kutatás³ tanulmányozása után vizsgáltuk meg a magyarországi életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésre ítélteteket, hogy válaszokat kapjunk a börtönének hatásaira és következményeire.

A korábbi hazai és külföldi hosszú időtartamú szabadságvesztésre ítélteteket vizsgáló kutatási eredményekkel összehasonlítva a következő eredményeket kaptuk:

Az elítéltek az évek folyamán introvertáltabbakká, bizalmatlanabbakká válnak. Az önértékelésük alacsonyabb szintű lesz. Szociális

3 Az itt említett kutatások eredményei a következő tanulmánykötetekben és szakcikkekben találhatóak: Boros János – Csetneky László: Börtönpszichológia. Rejtel Kiadó, Budapest, 2000; Boros János: Visszaeső bűnelkövetők utánkövetéses vizsgálata. Doktori (PhD) értekezés. 2005; Huszár László: ...és bűnhődés. Fogvatartottak szociológiai vizsgálata. Kandidátusi értekezés. 1998; Sárkány István: Életfogytig. Börtönügyi Szemle, 1993/2.; Gresham M. Sykes: The Society of Captives. A study of a Maximum Security Prison. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1958

aktivitásuk csökken, és egyre inkább jellemző, hogy mindennapi tevékenységeiket rutinszerűen végzik. Külső kapcsolataik folyamatosan elsorvadnak és megszűnnek, és ez okozza a legnagyobb nehézséget és a legtöbb kint számukra. A hosszú börtönévek pozitív hatása, hogy növekszik a viselkedés kontrollja, és ez hozzájárul az elítéltek alkalmazkodásához, visszaszorulnak körükben az impulzív, meggondolatlan és agresszív tettek.

Az elítéltek demográfiai adatai

Életkor, családi állapot, iskolai végzettség, bekerülés előtti lakóhely

Az életfogytig szabadságvesztésre ítélték több mint fele 30 és 40 év közötti. Több mint felük nő vagy élettársi viszonyban élt bekerülése előtt, 31%-uk pedig egyedülálló. A többi elítélt bekerülése előtt szüleivel, más rokonokkal vagy ismerősökkel élt egy háziartásban. A legmagasabb iskolai végzettségük jellemzően a nyolc osztály (34%), illetve a szakmunkásképző (csaknem 40%), de csaknem ötödüknek (18%) van legalább érettségije. Az iskolai végzettség a vizsgált populáció körében magasabb, mint a teljes fogvatartotti populáció esetében. Ennek magyarázata, hogy az élet elleni bűncselekményt elkövetők kisebb része való a tipikusan bűnözői karriert befutott elítéltek köréből, jó részük az emberölés előtt nem követett el bűncselekményt, és nem áll mögötte deviáns pályafutás. Majdnem egyharmaduk Budapesten élt, községből alig több mint egyötödük származik.

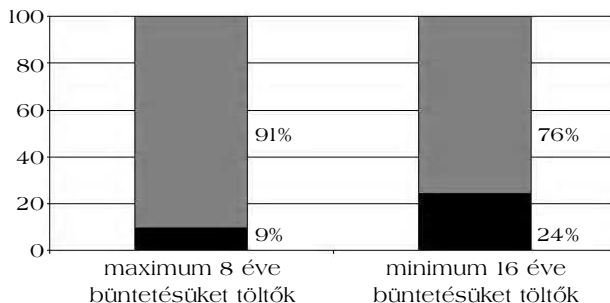
Etnikai hovatartozás

A teljes elítélti kör 17%-a vallja magát cigány származásúnak, 73%-uk magyarnak (2. számú ábra).

Nagyon érdekes, hogy a minimum 16 évet, de sok esetben több évtizedet börtönben töltő életfogytosok 24%-a vallotta magát roma származásúnak, míg a maximum nyolc évet eltöltők mindössze 9%-a mondta magáról ugyanezt. Felvetődik a kérdés, hogy az ember-

2. számú ábra

A roma származásúak aránya a börtönben eltöltött évek függvényében, önbevallás alapján (%)

ölést elkövetők körében valóban csökkent-e a roma származásúak aránya, vagy inkább arról van-e szó, hogy a börtönben uralkodó mentalitás és sikeresen alkalmazható megküzdési stratégiák következtében az emberek egyre inkább vállalják roma származásukat. A roma származású elítéltek az idősebb korban, 36 év felett bekerülők között felülreprezentáltak (24%), míg a harminc év alattiak között alulreprezentáltak (11%). Bár a különbség szignifikáns és nagyon markáns, a jelenségre nem találtunk egyéb magyarázatot, mint hogy a romák körében gyakoribb, hogy a deviáns, bűnözői karrier vége az emberölés (azaz hosszabb kriminális előéletűek).

Életkor a bekerülés időpontjában

Megvizsgáltuk az elítéltek bekerülési időpontjában jellemző életkort, vagyis hogy az ítélet kiszabásakor hány évesek voltak. Érdekes életkori változást tapasztaltunk, amelynek háttérében összetett társadalmi folyamatok állnak. A vizsgált időszakot három időszárvra bontottuk, hogy az elítéltek kb. azonos méretű csoportjait hasonlíthassuk össze. Így az 1978–1991; 1992–1999; 2000–2008-ig tartó időszakok közötti különbségeket vizsgáltuk.

A rendszerváltozás előtt és a kilencvenes évek legelejéig az akkor élet elleni bűncselekményért elítéltek csaknem 40%-a 36 éves-

nél idősebb volt. A kilencvenes években 20%-ra apadt, majd 2000 után 6,6%-ra csökkent a 36 év fölöttiek aránya az életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésüket töltők körében. Ennek a megdöbbenő és lineáris folyamatnak a másik oldala a fiatalabb elkövetők arányának rohamos gyarapodása. Míg a rendszerváltozás előtt az elítéltek 43%-át a harminc év alattiak tették ki, arányuk a kilencvenes években 71%-ra nőtt, majd a 2000-es év után 74%-ra emelkedett. Azaz az ítélet meghozatalának időpontjában – és nyilván a bűncselekmény elkövetésének pillanatában is – az élet elleni bűncselekményt elkövetők egyre nagyobb arányban harminc év alatti fiatalok. A megdöbbenő változás a rendszerváltozás idejére tehető. Itt számolnunk kell a halálbüntetés eltörlésével (1990), amely feltehetően befolyásolja az említett tendenciát. A halálra ítélték a kilencvenes évek előtt minden bizonnyal főként nyereségvágyból, aljas indokkal elkövetett emberölésért kapták büntetésüket, és ha ennek a motivációnak nézünk utána a vizsgált populáció körében, azt láthatjuk, hogy a harminc év alatti, fiatalabb fogvatartottak jóval nagyobb arányban követtek el ilyen és hasonló indokból emberölést. Valószínű tehát, hogy a jelen statisztikában jó pár harminc év alatti elítélt is szerepel, akik korábban halálbüntetést kaptak volna. Ez a tény azonban önmagában kevés ahhoz, hogy megmagyarázhassuk a fiatalabbak térnyerését az élet elleni bűncselekmények elkövetésében. Minden bizonnyal a határok megnyílása, a hirtelen értékvesztés, anómia, a megváltozott társadalmi-gazdasági körülmények – és így a bűnözés szerkezetének átalakulása – azok a makrohatások, amelyek elsősorban említendők a magyarázó tényezők sorában, hogy az emberölés büntettéért elítéltek körében ugrásszerűen megnőtt a fiatalabb korosztály aránya. A korosztály megváltozása önmagán túlmutató változásokra utal: a motiváció, a bűntény elkövetéséhez vezető tényezők, az indítékok megváltozását is jelenti. Az adatokat vizsgálva kiderül, hogy a fiatalabb korban elkövetett emberölés sokkal gyakrabban történik nyereségvágyból, és jellemző az is, hogy az elkövető más, vagyon elleni bűncselekményekért is tölti büntetését.

Áldozat és elkövető közötti kapcsolat

A 26 év kor alattiak mindössze 11%-a esetében mondhatjuk, hogy a tettes és az áldozat között rokon kapcsolat volt. Ez az arány a 27-35 éves korcsoportban 22%-ra nő, a 36 év fölöttiek esetében pedig 30%-ra. Vagyis minél fiatalabb az elítélt a bekerüléskor, annál valószínűbb, hogy nem rokon vagy családtag, hanem idegen sérelmére követte el az élet elleni bűncselekményt.

Hasonló tendencia rajzolódik ki akkor is, ha az áldozat és elkövető közötti rossz viszony arányát nézzük a korcsoportok között. Ezek a családon belüli vagy a rossz viszony miatti emberölési esetek jellemzően olyan mély elkeseredésből – és az elkeseredésig fajuló helyzetekből – erednek, amelyek fiatalabbak esetében az életkoruknál és a családi állapotuknál fogva sem lehetnek jellemzők.

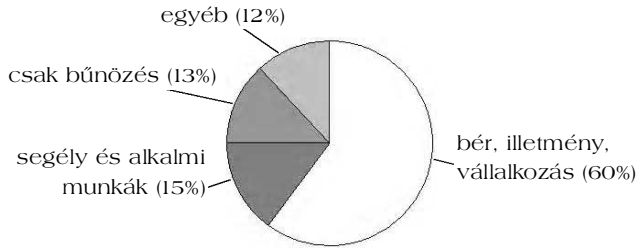
Előélet

Bekerülés előtti jövedelemforrásuk, anyagi helyzetük és megítélése

Az elítéltek 15%-a bekerülése előtti anyagi helyzetét átlag alattinak, majdnem 40%-uk pedig átlag felettinek értékelte (3. számú ábra). Visszatekintve és a bent töltött évek számával párhuzamosan egyre többen ítélik rossznak saját anyagi helyzetüket: míg az első nyolc éven belül az elítéltek mindössze 12%-a ítélte rossznak a bekerülése előtti anyagi helyzetét, addig a jóval hosszabb ideje bent tartózkodók 42%-a vélekedett így. A rendszerváltozás előtti és utáni társadalmi helyzetet összehasonlítva valóban találhatunk olyan tényezőket, amelyek legalább részben igazolhatják az anyagi helyzet átalakulását, de mindenképpen említenünk kell a magyarázatok során a mentalitásváltozást is. A valós helyzet megváltozására utal, hogy a rendszerváltozás előtt az emberölést elkövetők motivációja gyakrabban volt konfliktusos, mint utána. Emellett a határok megnyílásával, a drog- és fegyverkereskedelem felélénkülésével és a szervezett bűnözés felbukkanásával valóban elképzelhető, hogy a vizsgált populáció alapvető anyagi helyzete javult.

3. számú ábra

Bekerülés előtti fő jövedelemforrása

Bűncselekmények

- *Elkövetett bűncselekmények és összefüggések*
- *Lehetséges megelőzés és az elkövetés okai – elítéltek gondolatai*
- *Bűnelkövetések csökkenéséhez vezető körülmények – elítéltek gondolatai*

Az elítéltek csaknem 40%-a kizárólag emberölésért, és megközelítőleg 60%-uk más vagyon és személy elleni bűncselekményért is büntetve volt: harmaduk lopásért is, negyedük rablásért is kapta a halmazati büntetést. Több mint harmaduk ült az emberölésen kívül egyéb erőszakos bűncselekményért is. Körülbelül egyharmaduk több ember ellen követett el gyilkosságot.

A romák körében jóval gyakoribb, hogy az emberölésen kívül más bűncselekményeket is elkövettek (72%), mint a nem romák esetében (58%), és jellemzőbb az is, hogy idősebb korokban ítélik őket életfogytig tartó szabadságvesztésre, mint a nem roma elítélteket. Úgy véljük, hogy ezekben az esetekben a bűnözői karrier utolsó állomása az emberölés. Ezt a feltételezést támaszthatja alá az is, hogy a romák szignifikánsan nagyobb arányban követnek el ismeretlen személy elleni élet elleni bűncselekményt, ami a nyereségvágyas motivációra is utalhat.

Az elítéltek 60%-a a bűncselekmény előtt már ismerte a sértettet, 33%-ban a sértett ismerőse (munkatárs, szomszéd stb.) volt az elkövetőnek, az áldozatok 20%-a családtag, illetve élettárs volt, 7%-ban pedig barát. A családtag vagy rokon sérelmére elkövetett ember-

öléseket mindössze 10%-ban követték el roma származású elítéltek, míg azoknál a bűncselekményeknél, ahol az áldozat nem rokon volt, a roma származásúak aránya ennek majdnem duplája. Ez az eredmény arra utal, hogy a nem roma származásúak nagyobb arányban követnek el emberölést a családon belül. Ennek részben magyarázata lehet, hogy a nukleáris család, ahol apa, anya és gyermek él egy háztartásban, a magyar családokra jellemzőbb. Ha egy ilyen családban a családfelelős a családtagjára, nincs potenciális visszatartó erő, amely megfékezhetné. Ellenben a roma családokra jellemző a nagycsalád, ahol több generáció is együtt él, többen vannak, és így a gyilkosság megelőzésére nagyobb az esély, hiszen az elkövető felett nagyobb a kontroll. Ugyanekkora aránybeli eltérést tapasztalunk roma és nem roma származásúak között, ha a szerint vizsgáljuk az emberöléseket, hogy az áldozat és elkövető között kifejezetten rossz viszony volt-e a gyilkosság bekövetkezése előtt. Az adatok alapján az rajzolódik ki, hogy a roma származású elkövetők a nem romáknál kisebb arányban ölték meg áldozatukat azért, mert korábban konfliktus állt fenn közöttük. Így megkérdőjelezhető az a tézis, hogy a romák impulzivitása, érzelmi alulkontrolláltsága miatt elkövetett emberölések gyakoribbak lennének, mint a nem romák körében hasonló okból elkövetettek.

A börtönben eltöltött évek

Elhelyezés és tevékenységek

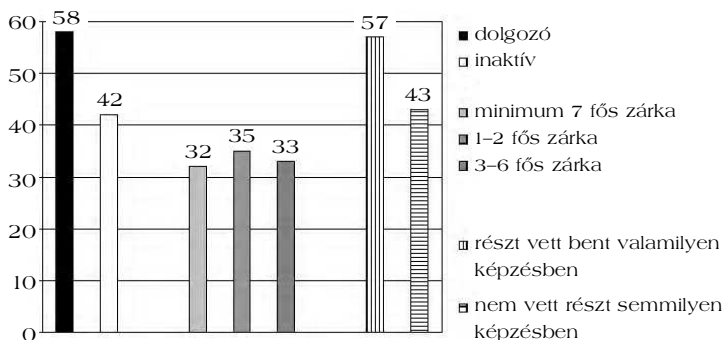
A megkérdezettek több mint egyharmada 15 évnél többet ült börtönben életében. Több mint egyharmaduk 6-10 éve folyamatosan szabadságvesztés-büntetést tölt, és 35%-uknak több mint húsz éve van hátra a feltételes szabadon bocsátás lehetőségéig.

Az életfogytiglani szabadságvesztésre ítélt kérdezettek kb. egyharmada egy- vagy kétszemélyes zárkában van elhelyezve, 43,5%-uk viszont minimum hétfős zárkában lakik (4. számú ábra).

58%-uk dolgozott a kérdés idején, 57%-uk vett már részt valamiféle képzésben vagy szakképzésben bentléte alatt. A felmérés

4. számú ábra

Elhelyezés és tevékenységek a börtönben (%)

idején alig kevesebb mint negyedük vett részt képzésben, és a továbbképzési lehetőségek száma messze elmarad az igényektől.

Majdnem ötödük kísérelt meg legalább egyszer öngyilkosságot a fogva tartási ideje alatt, legnagyobb részét a kilátástalanság miatt. Több mint 40%-ban akasztással próbálkoztak, egyharmaduk falcolt⁴, egyötödük pedig valamilyen gyógyszer-túladagolás módszerével próbálta megölni magát. Az öngyilkosság megkísérlése sokszor egészen csekély – jellemzően a fegyőrrel, illetve a hatalommal bíró személlyel kapcsolatos – konfliktus miatt is bekövetkezhetett.

Az elítéltek több mint fele 4-es biztonsági csoportba van sorolva. A teljes fogvatartotti körhöz képest az életfogytosok több dicsőretet és kevesebb elmarasztalást kapnak, vagyis a rendszernek kevésbé problémás csoportját alkotják.

Több mint egyötödük négyezer forint alatt, kb. egyharmaduk 7 és 13 ezer forint közötti értékben vásárol magának havonta. Egyharmaduk maximum két csomagot kapott az elmúlt évben, egynegyedük viszont – saját bevallása szerint – minden hónapban kapott. Elmondható, hogy minél rosszabb anyagi helyzetben van valaki (minél ke-

4 Ereit vagy valamely testrészét éles eszközzel felvágja (börtönsleng). Az öngyilkossági kísérlet célja gyakran csak az, hogy elkövetője kórházba kerüljön, de közben ügyel rá, hogy nehalálos sérülést okozzon magának.

vesebb pénzért tud vásárolni), annál valószínűbb, hogy nem érzi magát biztonságban a börtönben. Vélhetően sokkal jobban ki van szolgáltatva az uzsorának, és sokkal inkább kényszerül olyan szolgáltatásokat nyújtani, amelyekért valamiféle anyagi előnyt kaphat, ily módon jóval inkább rászorul fogvatartott-társaira. Mindemellett a kapcsolattartással járó költségek (telefon, utazás, csomag) nagyon magasak, így a pénztelen elítéltek kapcsolattartása is ellehetetlenül, amelynek következményeként még inkább érvényesül a kiszolgáltatottságuk, magányosságuk.

Hitélet

A megkérdezettek fele hívőnek vallja magát, és csaknem háromnegyedük valamennyire fontosnak tartja az egyházak jelenlétét a börtönben, de lelkigyakorlatra kevesebb mint negyedük jár. Többen tartják tehát fontosnak a hitet erősítő szervezetek jelenlétét, mint ahányan aktívan igénybe veszik az efféle szolgáltatást. A nem hívő fogvatartottak is elismerik a vallásosság, a hitélet pozitív hatását.

Körülbelül egyharmaduk válaszolta, hogy a bv.-hez fordulna, ha valamilyen problémája volna, több mint egyharmaduk viszont mindenképpen elutasította a segítségkérés lehetőségét is, vagy a zsi-ványbecsület miatt, vagy azért, mert nem bízik a segítségben.

Elítélt-nevelő kapcsolata

Az elítéltek és a nevelők kapcsolata az évek, évtizedek múlásával romlik. Míg a tíz évnél rövidebb időt börtönben töltő elítéltek 28%-a vélekedett úgy, hogy inkább rossz a kapcsolata a nevelőjével, addig a másfél évtizednél is több időt börtönben töltő elítéltek csaknem 40%-a mondta ugyanezt. Az elítéltek tehát az évek alatt nagyrészt csalódnak a nevelőben, csökken abbéli hitük, hogy a nevelők segíteni tudnak ügyeik intézésében.

Az elítéltek kb. egyharmada nem tiszteli egyetlen fogvatartott-társát sem, és mindössze 4,5%-uk említi, hogy a személyi állomány tagjai közül tisztel valakit. Az, hogy az elítéltek ilyen magas arány-

ban nem tisztelnek senkit, a börtönbeli sztereotípia hatásán túl az emberekből való kiábrándultság mutatója.

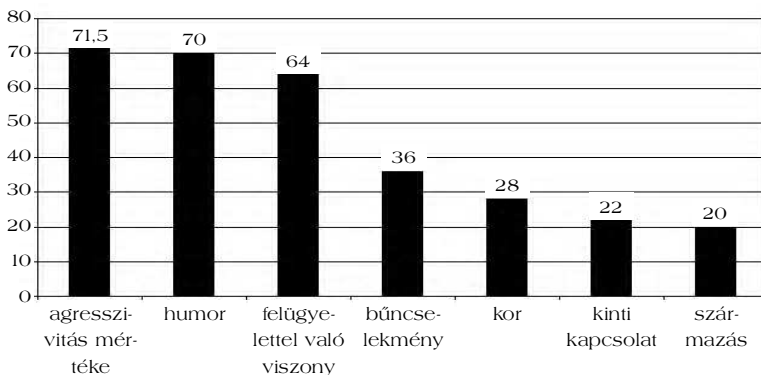
Zárkatárs megítélésekor fontosnak tartott szempontok

Az életfogytiglani szabadságvesztés-büntetésre ítélték 42%-a úgy látja, hogy fogvatartott-társaik nem tesznek különbséget ítéletük hossza miatt, 10%-uk vélekedik úgy, hogy fölnéznek rájuk emiatt, 10%-uk szerint pedig lenézik őket. Akik úgy érzik, fölnéznek rájuk, azok büszkéek arra, hogy ők ezt a börtönt – amit egy kiképzésnek igyekeznek felfogni – kibírják, hogy képesek arra, hogy végigcsinálják. Azoknak, akik így látják, minden bizonnyal könnyebb elviselniük a börtönbeli életet, mint társaiknak. Akik úgy gondolják, lenézik őket, azok a bűncselekményük súlyosságát és az elrontott életüket érzékelik, vagyis alig képesek megbékélni jelenlegi sorsukkal. Számukra jóval elviselhetlenebb ez a közeg.

Változik annak megítélése, hogy mi alapján választanának zárkatársat, melyek a fontos tulajdonságok és melyek a kevésbé fontosak, a bent töltött idő függvényében. A bűncselekmény szerepe az évekkel egyre nő, összességében az elítéltek 36%-a gondolja azt, hogy egy ember megítéléséhez fontos tudni, mit követett el.

5. számú ábra

Fontos szempontok a zárkatárs megítélésében (%)

Míg a pár éve bekerültek alig több mint egynegyede gondolja fontosnak, hogy zárkatársa miért ül, addig a több tíz éve bent ülők csaknem fele vélekedik úgy, hogy nem mindegy, milyen bűncselekmény elkövetőjével kell egy zárkában élnie. Valójában annak van jelentősége, hogy a fogvatartott-társ elkövette-e a tabunak számító bűncselekmények egyikét: a gyermek elleni erőszak bármely formáját, illetve a nők elleni erőszakot.

A zárkatárs származás szerinti megítélése az évek múlásával egyre inkább jelentőségét veszti, bár összességében az elítéltek 20%-a tartja fontosnak a származást. Míg az első néhány börtönév alatt az elítéltek háromnegyede gondolja a származásról, hogy nem azon múlik, milyen az ember, addig a hosszú ítéletük második felében járók több mint négyötöde vélekedik hasonlóan mindennapi tapasztalatai alapján (5. számú ábra).

A börtönévek alatt egyre markánsabban rajzolódik ki az a vélemény, hogy a fogvatartott-társ felügyelethez való viszonya is meghatározza azt, szeretnék-e őt zárkatársnak. 57-ről 75%-ra növekszik azok aránya, akik fontosnak tartják ezt. Az összes elítélt 64%-a tartja fontosnak ezt a dimenziót. Szintén a bent eltöltött évek tapasztalata, hogy ha egy rendbontó, szabályszegő vagy tiszteletlen ember van a zárkában, az kivívja a felügyelet haragját, akik viszont a zárkában lévő összes fogvatartottat büntetik. Még ennél is nagyobb arányban (71%) gondolják a fogvatartottak, hogy az agresszív magatartás fontos értékelési szempont volna a zárkatársválasztáskor. Érdekes módon azonban az évek alatt nem nagy arányban, de folyamatosan csökken ez a többségi vélemény. Ennek minden bizonnyal az életkori változás az oka. Minél idősebb valaki, annál kevésbé valószínű, hogy célpontjául szolgál valakinek, aki verekedni akar.

Kapcsolattartás

A kinti élet felidézésének gyakorisága

A börtönélethez való alkalmazkodás egyik mutatója lehet, hogy az elítélt mennyit gondol a bekerülés előtti életére. Ha sokat jár az eszében a korábbi élete, minden bizonnyal nehezebben viseli a

benti lét megpróbáltatásait, nagyobb a kontraszt (relatív depriváció), több az átélt frusztráció.

A kérdezett elítéltek fele vallotta, hogy naponta többször gondol a bekerülése előtti életére, és az emlékezés megnehezíti a börtönlét elviselését. Míg a megkérdezettek 13%-a állította, hogy az első nyolc évben alig vagy egyáltalán nem gondolt a kinti életére, addig az évtizedeket bent töltők egyharmada mondta ugyanezt. Érdekes, hogy azok az elítéltek, akik rossznak, problémásnak ítélték a családdal való kapcsolatukat, többet gondolnak a kinti életre, mint azok, akik azt mondták, hogy bekerülésük előtt kifejezetten jó kapcsolatban voltak a közeli hozzátartozóikkal. Lehetséges magyarázat, hogy a konfliktusos viszony, a megoldatlan problémák és nehézségek jobban és hosszabb távon foglalkoztatják az embereket, nehezebben tudnak megszabadulni az újra és újra előtörő gondolataiktól, mint egy konfliktusok nélküli, rendezett családi kapcsolat esetén.

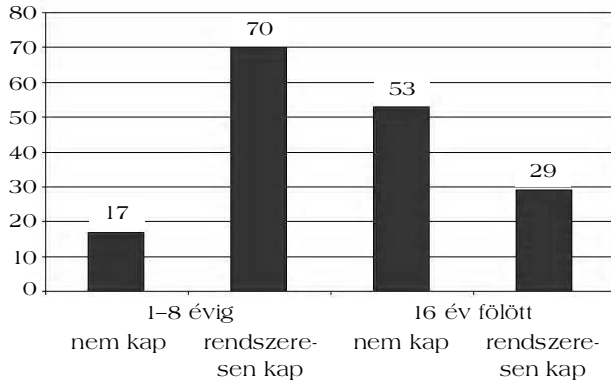
Kapcsolattartás gyakorisága és intenzitása

Az elítéltek háromnegyedének volt olyan kapcsolata, amely megszakadt. Jellemző, hogy az elszakadás oka barátok, ismerősök és távolabbi rokonok esetében a távolság és az idő múlása. A kapcsolat a közvetlen családtagokkal viszont veszekedés, összeveszés, válás miatt szakad meg, illetve haláleset következtében. A kapcsolatok megszakadásának okait vizsgálva azt látjuk, hogy jellegzetesen elkülönültek a tényleges életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték, akik esetében a kapcsolatok a közvetlen családtagokkal is az értelmetlenség miatt szakadtak meg. A nők esetében nem szakadt meg kapcsolat a közeli családtagokkal. Úgy tűnik, a nők családtagjaikkal való kapcsolata szorosabb, mint a férfiaké.

A csomagküldés és a látogatás változása

A bekerülés utáni évekkal arányosan fokozatosan és nagymértékben csökken a kapott csomagok száma (6. számú ábra). Az első tíz évben még a fogvatartottak mindössze 17%-ának kell szembenéznie

6. számú ábra

Beküldött csomagok számának alakulása a bent töltött évek alatt (%)

azzal, hogy szinte egyáltalán nem kap csomagot, addig a több évtizede raboskodók több mint fele kényszerül elmondani ezt magáról. Az első években az elítéltek 70%-a rendszeresen kap csomagot, 15 év után azonban mindössze 29%-uk.

A rendszeres látogatások száma is folyamatosan apad az évek alatt, a látogatások teljes elmaradása pedig egyre nő az évek múlásával. Az első nyolc év alatt az elítéltek ötödét nem látogatják szinte egyáltalán, egy-két évtized után azonban a nem látogatott fogvatartottak aránya csaknem 50%-ra nő, a rendszeres látogatások aránya pedig 42%-ról 24%-ra csökken. A barátok elmaradnak, a párkapcsolatok megszakadnak, a szülők megöregszenek, és nem vállalják az utazást. Azokban az esetekben, ha az elítéltnak gyereke van, és különös módon sikerült fenntartania a jó kapcsolatot vele, akkor a legvalószínűbb, hogy hosszú évtizedek múlva is látogatják. Ezzel párhuzamosan a bent töltött évek alatt egyre kevesebbet gondolnak az elítéltek a kinti életükre.

Mentalitás

- *Kielégítetlen szükségletek hiányának mértéke*
- *Énkép és szociabilitás változása a börtönévek alatt*
- *A mentálhigiénés állapot alakulása*
- *Énkép a bűncselekmény vonatkozásában*
- *Felelősség és hibáztatás*
- *Az elítéltek által vallott értékek és moralitás*

A börtön rendszere olyan zárt szocializációs közeg, amelyben a fogvatartottak a munkájukat végzik, alszanak és a szabadidejüket töltik ugyanazon formális szabályok szerint, és a totális struktúra sajátos szocializációs hatást gyakorol rájuk. A fogvatartottak a bent töltött idő alatt egyfajta tanulási folyamaton mennek keresztül, és többé-kevésbé adaptálódnak a rendszerhez. Sykes⁵ öt különösen fontos deprivációt írt le, amelyek a börtönben jelentkeznek: a szabadság, az önállóság, a biztonság, a kényelem és a szexuális élet megélésétől való megfosztottság. A deprivációk a fizikai nehézségeken kívül negatívan hatnak a fogvatartott önértékelésére, énképére. Ezeknek az értékeknek, szükségleteknek a hiánya nem azonos mértékben jelentkezik az elítéltek körében. Jelen kutatásban a következő eredményre jutottunk:

Az elítéltek négyötödének a szabadság hiányzik a legjobban, hiszen ez nem interpretáció kérdése, a szabadság jogától mindenki meg van fosztva, így az nem utal gyengeségre, és nem szégyenletes, ha valaki beismeri, hogy hiányzik neki a szabad élet.

Az elítéltek háromnegyedének megítélése szerint az önállóság a második vagy harmadik helyen szerepel a fontossági sorrendben. Hogy mit tesznek, és amit tesznek, mikor teszik, valamivel szubjektívabb kérdés ugyan, tágabban értelmezhetőek a határai, mint a szabadságnak, de a börtön szabályok adottak, és azok betartása szükséges, így az elítéltek számára az önállóság hiánya is vállalható, beismerhető.

⁵ Gresham M. Sykes: i. m.

A negyedik vagy ötödik helyen szerepel a kényelem az elítéltek csaknem négyötöde szerint, vagyis a sorban nem áll előkelő helyen. A börtönbeli köznyelv szerint ugyanis az ember megteremtheti magának a kényelmet, na persze csak akkor, ha elég rátermett és bevaló. A kényelem nagyfokú hiányának beismerése tehát csak az önkép csorbításával vallható be.

A szexuális élet az elítéltek harmada szerint nagyon fontos, harmaduk szerint alig-alig. A biztonság és a szexuális élet hiányának észlelése nagyon változó, szabályosan oszlik el a második és az ötödik hely között, nincs egységes megítélés. Az első helyen viszont jellemzően egyik sem szerepel.

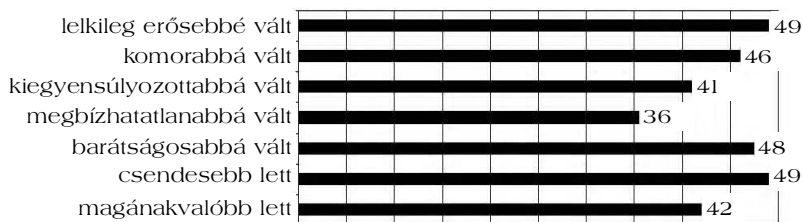
A börtönévek alatt a szabadság hiánya vagy legalábbis ennek hangsúlyozása csökken. A maximum nyolc éve bekerültek 91%-a említi a szabadság hiányát mint legfontosabb tényezőt, és ez a bent töltött idő függvényében 79%-ra apad. A szabadság fogalma minden bizonnyal egyre távolabb kerül, és így a szabadság mint reális hiány kisebb mértékben jelenik meg. A kényelem igénye is csökken. A fogvatartottak a bent töltött évek, évtizedek alatt egyre kevésbé viszonyítják helyzetüket a kinti életben megszokotthoz, csökkennek az igényeik.

Az elítéltek elmondása szerint a szex hiánya a börtönévek alatt folyamatosan növekszik. Míg a nyolc évet vagy annál kevesebb időt börtönben töltők 19%-ának nagyon hiányzik a szex, addig a minimum 16 évet, de akár több évtizedet ülők 55%-a állította ugyanezt. Utóbbi adat magyarázata lehet, hogy míg a fiatalabb fogvatartottaknak a szexuális aktivitás kiemelkedően fontos saját férfiasságuk megélésében, és férfiasságukban súlyosan sértve érzik magukat a megvonás hatására, addig az évtizedeket börtönben töltők férfiképe olyanformán változik, hogy a szexuális deprivációt nem feltétlenül a férfiasságukon esett csorbaként élik meg, így sokkal inkább bevallják a szexuális élet hiányát. A biztonság és önállóság igénye nem változik jelentősen.

A büntetés-végrehajtás zárt rendszerében eltöltött évek alatt az önrendelkezési jogok megvonásával, illetve a börtönkörnyezet és a társas közeg hatására a fogvatartott társas szokásai és személyisége

is átalakul. Arra kerestük a választ, vajon a prizonizációval hogyan alakulnak át a viselkedési szokások és az énkép (7. számú ábra).

7. számú ábra

Hogyan változott meg a börtönben, ha megváltozott? (%)

A börtönben eltöltött évek alatt nagy részük (42%-uk) inkább magának való, befelé forduló lett, kevésbé társasági. Kiábrándultak az emberi kapcsolatokból, bizalmuk megrendült másokban. A megkérdezettek csaknem fele csendesebbé, visszafogottabbá, 45%-uk komorabbá vált, nyilván a lelki és testi sérelmekre válaszul. Majdnem ugyanennyien váltak saját megítélésük szerint barátságosabbá. Ennek oka az együttműködési hajlandóság kényszerű fejlődése, amely egyrészt az összezártsággal kapcsolatos, másrészt a fogvatartotti szerepből fakad.

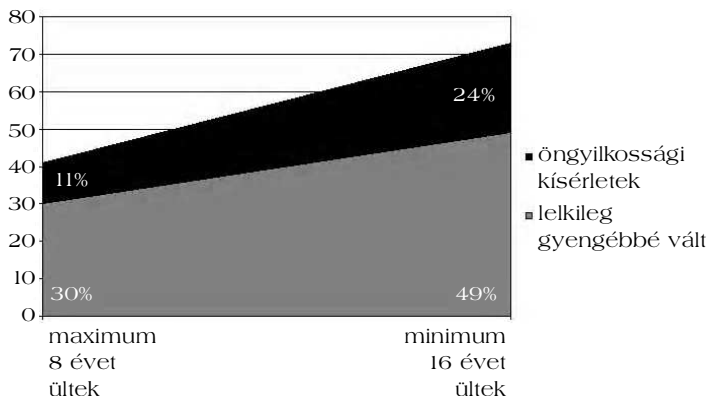
Csaknem 50%-uk úgy gondolta, lelkileg megerősödött, míg egyharmaduk azt állította, lelkileg gyengébbé vált. Mielőtt azonban messzemenő következtetéseket vonnánk le a börtön jótékony hatásairól, gondoljunk arra, hogy a börtönhierarchia alapja egy olyan erőlkultusz, amelynek élesen ellentmond a fogvatartott olyan kijelentése önmagáról, amely arról árulkodik, hogy gyenge vagy könnyen megsérthető volna.

A fogvatartottak elmondásuk szerint a labilitás–kiegyensúlyozottság dimenzióban inkább kiegyensúlyozottabbá válnak. Vajon mi annak az oka, hogy amíg a másfél évtizednél kevesebb időt börtönben töltők alig több mint fele vélekedik úgy, hogy kiegyensúlyozottabbá vált, és a fennmaradók labilisabbá váltak saját elmondásuk szerint, addig az évtizedeket börtönben eltöltő elítéltek 65%-a vált kiegyensúlyozottabbá? A magyarázat nem más, mint hogy a ki-

egyensúlyozottság sokkal inkább valamiféle megfáradt beletörődést takar, apátiát és rezignáltságot, semmint harmóniát és nyugalmat. Az emberek a börtönkörülmények között elmagányosodnak, magukba zárkóznak, a külvilággal kapcsolatos igényeik egyre apadnak, és mindennek következtében megtörtén és kiábrándultan egyfajta tompaságba, közönybe zuhannak (8. számú ábra).

8. számú ábra

A mentálhigiénés állapot változása a börtönben eltöltött évek függvényében (%)

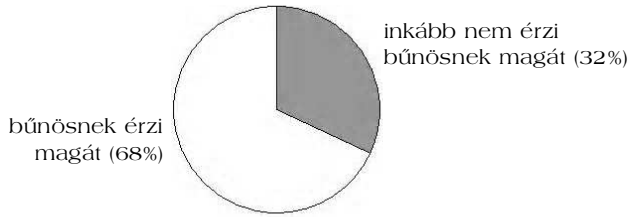

Ha a bevallott öngyilkossági kísérletek alakulását a börtönben eltöltött évek függvényében nézzük, láthatjuk, hogy folyamatosan növekszik az öngyilkosságot megkísérlők aránya. Míg az első nyolc évben az elítéltek alig több mint tizede kísérelt meg bevallottan öngyilkosságot, addig a több évtizedet ülő elítéltek csaknem negyedéről mondható el ugyanez. Az öngyilkosság elkövetésének valószínűsége összefügg a kapcsolattartással, illetve a rendszeres látogatásokkal. Azoknak, akik nem kíséreltek meg öngyilkosságot, csaknem a 40%-át, azoknak viszont, akik megkísérelték már, mindössze a negyedét látogatják rendszeresen. Jellemző tehát, hogy kevésbé rendszeresen látogatják azokat, akik öngyilkosságot kíséreltek meg.

A körülmények hatására folyamatosan romlik a fogvatartottak mentálhigiénés állapota. Az évtizedek folyamán egyre inkább elő-

9. számú ábra

Bűnösnek érzi-e magát?

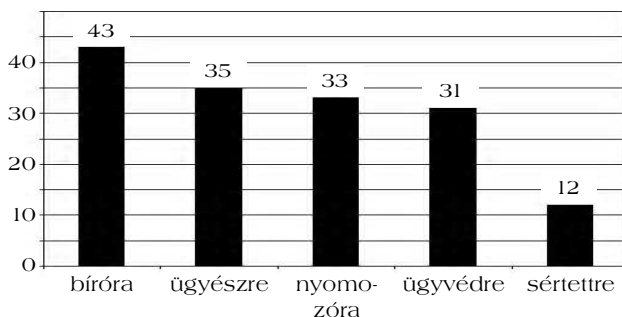
térbe kerül kiábrándultságuk, reményvesztettségük vagy elkeseredésük.

Azt feltételezhetnénk, hogy az élet elleni bűncselekményt elkövetők körében az elkövetők bűnössége önmaguk előtt is megkérdőjelezhetetlen, mégis az önmagukat inkább ártatlannak vélők aránya ehhez képest igen magas: egyharmaduk inkább nem érzi bűnösnek magát. A fegyintézetbe kerülve olyan elítélttársakkal találkoznak, akiknek bűncselekménye és a rájuk kirótt büntetés mértéke összevethető az övékkel. Egymás tettét és a kiszabott büntetést mérlegelve azonban sok aránytalansággal találkoznak, és egyre inkább válik meggyőződésükké, hogy maga a cselekmény nem is olyan súlyos a bűnhődésükhöz képest. Hozzá kell tenni, hogy általában nem gondolják, hogy az emberölés megbocsátható, sőt. A saját történetben azonban mindig vannak felmentő tényezők és enyhítő körülmények. Saját bűnösségük el nem ismerése mögött gyakran csak annyi a kognitív tartalom, hogy a kapott büntetést olyan mértékben sérelmezik, hogy ezért nem vallják magukat bűnösnek. Az ítéletük pillanatától áldozatokká válnak, annak érzik magukat, és a börtönben töltött évek alatt fennáll ez az áldozati szerep.

Az elítéltek éppen ezért is nagyon nagy arányban neheztelnek az igazságszolgáltatás szereplőire. Meglátásuk szerint elsősorban a döntéshozó a hibás: a bíró, hiszen helytelen, felszínes, felületes döntést hozott, nem mérlegelte kellőképpen a körülményeket stb. Másodsorban az ügyész az, aki kifejezetten rosszindulatú és önkényes. A nyomozó nem végzi jól a munkáját, az ügyvéd nem tesz semmit a védelem érdekében, csak anyagi haszonra kíván szert

10. számú ábra

Kire neheztel, amiért börtönbe került? (%)

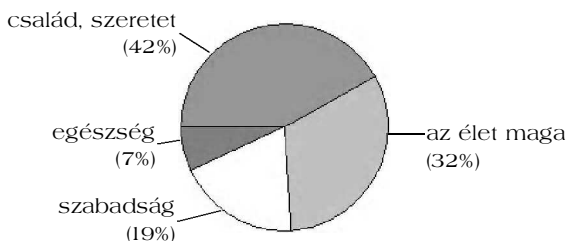
tenni. Börtönbe kerüléséért a kérdezettek 43%-a a bírót okolja, több mint egyharmaduk az ügyészt, egyharmaduk a nyomozót, valamivel kevesebb mint harmaduk az ügyvédjét, és 12%-uk valamilyen mértékben hibáztatja a sértettet (10. számú ábra).

A hosszú évek alatt jelentősen változik, hogy mennyire okolja magát az ember azért, amiért így alakult az élete. Az egy évtizednél kevesebbet ülők 83%-a gondolja úgy, hogy alapvetően mások tehetnek arról, hogy így alakult a sorsuk, a hosszabb időt börtönben töltőknek azonban csak kb. 70%-a vélekedik hasonlóan.

A kutatás három kérdése irányult arra, hogy megtudjuk, mi az, amiben hisznek, amit remélnek az elítéltek. Arra a kérdésre, hogy mi a legfőbb érték az életben, több mint 40%-uk említette valamilyen összefüggésben a családot, illetve a szeretetet és az emberi kap-

11. számú ábra

Mi a legfőbb érték?

csolatokat. A család, a szeretet és az emberi kapcsolatok hiánya az egyik legerősebb büntetőeleme a fegyintézeteknek. Az élet mint érték ilyen nagyarányú említése az emberölés elkövetésének tanulságaként fogalmazódik meg. Részben a lelkiismeret szavaként értelmezhető, de talán még hangsúlyosabban az élet elleni cselekményt elkövetőktől elvárt választ hívta elő a kérdés. Akik a szabadságot említették értéként, azokra valószínűleg a fogságban eltöltött évek erősebb hatással voltak, mint az emberölés elkövetésének aktusa.

Ahhoz viszont, hogy boldogok legyenek, az elítéltek csaknem fele a szabadságot említette, majdnem negyed részük a családot, három százalékuk pedig azt válaszolta, hogy már sosem tud boldog lenni. A család említése kapcsán az feltételezhető, hogy a fogva tartás körülményeiben nem maguk az életkörülmények okozzák a legnagyobb frusztrációt, hanem az emberi kapcsolatok, a családdal való érintkezés hiánya. A nőknél a leggyakrabban elhangzó válasz a család volt, csak ezt követte a szabadság. A tényleges életfogytosok esetében gyakori válasz volt, hogy már nem lehet boldog, hiszen a szabadságról már nem is ábrándozhat.⁶

Az, hogy egy személy élet elleni bűncselekményt követett el, természetesen nem jelenti azt, hogy nincsen valamiféle morális gát és erkölcsi szabály, amelyet követni szándékozik és elismer. Arra a kérdésre, hogy mi az, amit soha semmilyen körülmények között nem tennének meg, paradox módon éppen azt a cselekményt említették, amelyet már elkövettek. Az emberölés egyes típusai különösen hangsúlyosak voltak. Ezek azok a bűncselekmények, amelyek miatt egymást is elítélik, és keményen büntetik. Legjellemzőbb a gyermekkorú ellen elkövetett erőszak, de ilyen a nők és idősek ellen elkövetett erőszak is. A borzalmas tetteket említve a környezetükben időnként előforduló eseteket említették, amelyekhez képest saját tettek szinte bagatellnek számít. A válasz tehát leginkább arra

6 Egy tényleges életfogytos válasza: „Boldog lennék akkor, ha visszakapnám az ember státusom. Ha látnám, hogy valaki emberként tekint rám. Ha azt érezném, hogy az attitűd, a viselkedés befogadó velem szemben. Néha úgy látom, kint élnek az emberek, itt meg a szörnyetegek.” Más: „Ahhoz, hogy boldog legyek? Újra kellene születni.”

utal, hogy a környezetükben melyek a legsúlyosabbnak számító bűncselekmények. Így elválik egymástól az életfogytos és tényleges életfogytos közeg. A tényleges életfogytig elítélt fogvatartottak említették az emberkínzást, mint olyan cselekményt, amelyet soha nem követnének el, és az ő körükben vannak olyan elítéltek, akik nagyon durván kínozták áldozataikat. Ez csak erre a körre jellemző. Érdekes viszont a kérdés vonatkozásában, hogy mennyire elválik a börtönbeli és a kint elkövetett bűncselekmény megítélése. Az ugyanis nem jellemző, hogy az életfogytosok között volna emberkínzásért elítélt fogvatartott. Az viszont annál inkább jelen van, ahogyan egymást folyamatosan sanyargatják, kínozzák. Mégis, valami miatt ez, megítélésük szerint, nem sorolandó az emberkínzáshoz. Egészen mást jelent számukra, valószínűleg pusztán azért, mert azt, hogy valamely cselekmény mennyire számít szörnyű tettnek, legnagyobbreszt az áldozat ártatlansága befolyásolja. Ha az áldozat valamennyire is hibáztatható, akkor a megkínzása nem értékelődik elfogadhatatlannak.

Vélemények az igazságszolgáltatásról

A jogerős ítélet értékelése

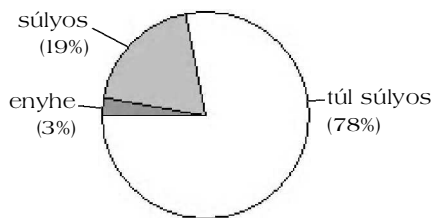
Fontosnak tartottuk annak megkérdezését, hogy az életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték miként viszonyulnak jogerős ítéletükhöz, mennyire tekintik arányosnak, túl súlyosnak vagy esetleg enyhének az elkövetett bűncselekményhez képest. A válaszadók mintegy négyötöde az ügyében hozott verdiktet túl súlyosnak vélte, 19%-uk arányosnak találta, 3%-uk pedig enyhének (12. számú ábra).

A kilenc tényleges életfogytiglanra ítélt személy közül nyolcan túl súlyosnak tartották a döntést, egy elítélt azonban a tettehez képest arányosnak.

Megfigyelhető, hogy a hosszabb idejű börtönkarrierrel bíró elítéltek kevésbé tekintik aránytalanul súlyosnak az ítéletet, mint azok, akik kevesebb időt töltöttek a rácsok mögött. Így akik eddigi életük során öt évnél kevesebbet töltöttek bezárva, 96%-os arányban vélték az ítéletet túl súlyosnak, míg akik már húsz évnél többet, azok

12. számú ábra

Mi a véleménye a jogerős ítéletről?

csak 76%-ban. A büntetlen előéletűek is kevésbé érzik arányosnak ítéletüket, mint azok, akik már voltak büntetve (17, illetve 21%).

A szabadulásig hátralévő idő is jelentős hatást gyakorol az elítéltek értékelésére, azok ugyanis, akiknek kevesebb idejük van hátra, sokkal toleránsabbak a döntés vonatkozásában. Az egy éven belül szabadulók 40%-a tekinti büntetését arányosnak, míg, akiknek húsz évnél többet kell még letölteniük, azoknak csupán 5%-a.

A bírói és az ügyvédi tevékenység megítélése

A bírói tevékenység megítélése kapcsán a megkérdezettek pozitívabban nyilatkoztak, mint a jogerős ítéletek esetén, mivel azt 15%-uk jónak, 14%-uk viszonylag jónak, 16%-uk elég gyengének és 55%-uk rossznak értékelte. Ez azt mutatja, hogy több esetben az elítéltek a saját magukra nézve sérelmesnek tartott ítéletek ellenére is képesek voltak attól elvonatoztatni, és a bíró működését kedvezőbben minősíteni. Még a téz-esek közül is négyen viszonylag jónak tartották a bíró tevékenységét (egyvalaki elég gyengének, négy pedig rossznak). Az életük folyamán már hosszabb időt fegyházban töltők e vonatkozásban is pozitívabban nyilatkoztak az öt évnél kevesebbet bent lévőknél, a különbség azonban csekélyebb, mint az ítéletek értékelésénél. Így például míg az öt évnél rövidebb időt letöltők 73%-a rossznak, 12%-a pedig elég gyengének értékelte a bíró munkáját, addig a húsz évnél többet raboskodóknál ez az arány 68, illetve 14%.

Általában az *ügyvédek* tevékenységének megítélése sem sokkal kedvezőbb: 44% rossz, 22% elég gyenge, 14% viszonylag jó és

20% jó minősítést kapott. (A tesz-eseknél négyen rossznak, egyvalaki elég gyengének, ketten viszonylag jónak és ketten jónak értékelték ügyvédjük munkáját.)

Nem lényegtelen azonban annak vizsgálata, hogy a terhelteknek milyen arányban volt *meghatalmazott*, illetve *kirendelt* védőjük, hiszen jó néhány korábbi vizsgálat bizonyította, hogy a kirendelt védők – számos ok következtében – sokszor nem nyújtanak hatékony védelmet.⁷ Kutatásunk szerint a büntetőeljárás során az elítéltek 45%-ának kirendelt, 43%-ának meghatalmazott, 12%-ának pedig kirendelt és meghatalmazott védője is volt. A kétfajta védő tevékenységének megítélése közötti különbség egyértelműen kimutatható: a meghatalmazott védők tevékenységét kétszer olyan jónak minősítették, mint a kirendeltét. A meghatalmazott védők munkáját az elítéltek 27%-a jónak, 32%-a rossznak találta, míg ez a mutató a kirendelt védők esetén 12, illetve 64% volt. Egyébiránt a büntetlen előéletűek 29%-ának, a büntetett előéletűek 55%-ának kizárólag kirendelt védője volt, ami egyfelől utóbbiak szűkösebb anyagi lehetőségeire, másfelől a büntetőeljárás iránti közönyösebb attitűdjére is utalhat.

Természetesen hangsúlyozni kell, hogy mivel a legsúlyosabb szankcióval illetett személyekről van szó, nem tekinthető különös reakciónak, hogy az elítéltek nemcsak a bírók, de védőik tevékenységéről sincsenek túl jó véleménnyel.

Remény a szabadulásra

Rendkívüli jogorvoslatok, kegyelmi kérelmek

Az elítéltek nagyobb része (56%) nyújtott már be *felülvizsgálati eljárás* vagy *perújítás* kezdeményezése iránti kérelmet. E kérelmek

7 A kirendelt védővel nem rendelkező fogva tartott személyek védelemhez való jogának érvényesülése a büntetőeljárás nyomozási szakaszában. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jelentése. Budapest, 1996; Kövér Ágnes – Balogh István: Előrehozott büntetés. Alkotmány- és Jogpolitikai Intézet–Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 1997, 85–89. o.; Kádár András Kristóf: A vétkeesség vélelme. Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2004, 28–29. o.

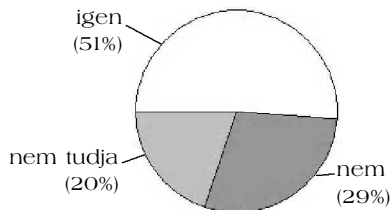
55%-a sikertelen volt, 42%-a még folyamatban van, két esetben pedig részben sikeresnek bizonyult, és ez a büntetés csökkentéséhez vezetett. A tézsek közül négy kérelem közül kettő sikertelen volt, kettő pedig még folyamatban van. A büntetlen és a büntetett előéletűek között e téren nem mutatkozik különbség, gyakorlatilag ugyanolyan arányban nyújtottak be kérelmeket. Egyébiránt mindkét sikeres kérelmet korábban már büntettek terjesztették elő. Jóval kevesebben, 22%-os arányban kértek a köztársasági elnöktől végrehajtási kegyelmet. E kérelmek 82%-a sikertelen volt, 18%-a pedig még elbírálás alatt áll. E vonatkozásban már eltérés tapasztalható a korábban büntettek és büntetlenek között: utóbbiak bátrabban (27%-os arányban) mernek kísérletezni ezzel az eszközzel, míg előbbieknél csak 18%-a kísérelte meg.

Feltételes szabadságra bocsátás

Az életfogytig tartó szabadságvesztés mint határozatlan tartamú szankció sarkalatos pontja a feltételes szabadságra bocsátás várható időpontja (természetesen a téz kivételével). Arra a kérdésre, hogy az ítéletben meghatározott legkorábbi időpontban szabadon fogják-e bocsátani, az elítéltek 29%-a nemleges, 51%-a igenlő választ adott, míg 20%-uk nem tudott egyértelműen felelni (13. számú ábra). Az első büntényesek e tekintetben sokkal bizakodóbbak, 64%-uk erősen hisz abban, hogy a szabadulás elvi lehetősége számukra a gyakorlatban is első alkalommal valóra válik, míg a bűnözői múltúaknak csak 43%-a véli ezt. Érdekes módon azonban a magukat hívőnek tartók kisebb arányban (44%) bíznak ebben egyértelműen, mint az ateisták (56%). A hívők között viszont többen (24%) nem tudnak állást foglalni e kérdésben, mint a nem hívők körében (19%). Szignifikánsnak tűnik a nevelővel való kapcsolat minősége, az elítéltek érzik, hogy a nevelői vélemények sokat nyomnak a latban a bv. bíró döntésének meghozatalakor. Nem véletlen, hogy akik rossznak tekintik kapcsolatukat a nevelőjükkel, azok az átlagos elítélti populációhoz képest fordított arányban, csak 27%-ban bíznak a feltételes szabadságra bocsátásban, míg 46%-ban azt nem tartják

13. számú ábra

Véleménye szerint az ítéletben meghatározott legkorábbi időpontban szabadon bocsátják-e?

valószínűnek. Némiképp jobban bíznak a korábbi szabadulásban azok is, akik dolgoznak (55%), mint akik nem (47%).

Halálbüntetés és életfogytiglan

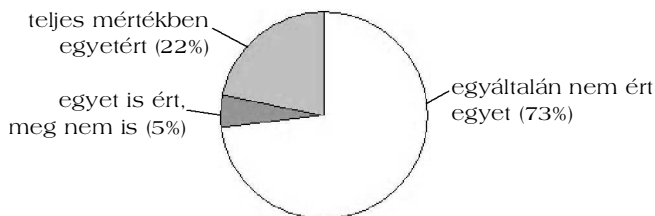
Értéktételek a halálbüntetésről

A válaszadók háromnegyede egyáltalán nem ért egyet azzal az állítással, hogy a halálbüntetés elrettentőbb a tényleges életfogytiglaninál. A téziseknél is hasonló arány figyelhető meg: 63%-uk volt ezen a véleményen. Közülük ketten azonban nem értettek ezzel egyet, és a halálbüntetésnek elrettentőbb szerepet tulajdonítottak, mint annak a kilátástalan büntetésnek, amelyet éppen töltenek. Eből is kitűnik, hogy teljesen egyforma válaszok, uniformizált kizárólagos megítélés még az azonos szituációban lévőkötől sem érkezett. Az emberi személyiség még az ilyen végletes helyzetekben is másként és másként dolgozza fel a történéseket, a szubjektumot ért hatásokat, és más reakciókat fogalmaz meg. Sokan teljesen elcsüggednek, és kilátástalannak, a halálos ítéletnél is rosszabbnak látják helyzetüket, amit időnként öngyilkossággal oldanak meg, míg másokban rendkívül erősen dolgozik az életösztön. Természetesen kérdéses, hogy ez meddig tart, és mikor következik be náluk is a teljes mentális összeomlás.

A halálbüntetés elrettentő erejével a fiatalabbak (30 év alattiak) kevésbé értenek egyet, mint az idősebb korosztályok. Ehhez feltehetően az is hozzájárul, hogy életük nagyobb része már a halálbünte-

14. számú ábra

A halálbüntetés elrettentőbb, mint a tényleges életfogytiglan

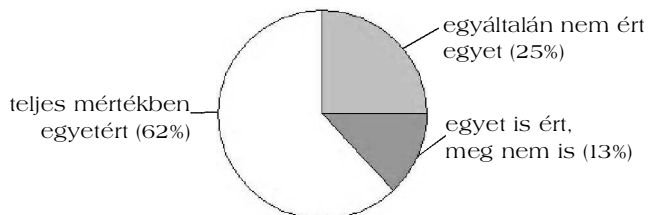

tés eltörlése utáni időszakra esik. Szignifikáns különbség mutatkozik a halálbüntetés hatékonyságában való hit és az iskolai végzettség között. Míg a legiskolázatlanabbak, a hat általánost vagy annál kevesebbet végzetek 46%-a fogadja el a halálbüntetés tényleges életfogytiglannál is erőteljesebb elrettentő erejét, addig a nyolc általánost végzetek vagy annál magasabb képzettségűeknek csak 21%-a.

A halálbüntetés elrettentő szerepét megkérdőjelezők 73%-os arányával szemben az elítélteknek már csak 62%-a gondolta úgy, hogy az sérti az élethez és emberi méltósághoz való jogot, 43%-uk pedig azt tartotta, hogy vannak olyan bűncselekmények, amelyek miatt meg kell fosztani valakit az életétől. Tehát konkrét esetben sokan egyetértenének a halálos ítélettel anélkül, hogy annak határozott elrettentő hatást tulajdonítanának. Inkább elképzelhetőnek tartják az élettől való megfosztást bizonyos esetekben a kevésbé iskolázottak, az idősebbek, a nem hívők, valamint a büntetett előéletűek.

15. számú ábra

Vannak olyan cselekmények, amelyek miatt meg kell fosztani valakit az életétől

A tényleges életfogytiglan szükségessége

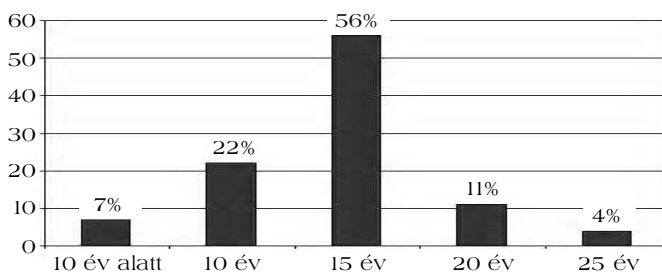
Az elítéltek egyötöde gondolja, hogy szükség van a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésre. Nagy részük azzal magyarázza ezt, hogy igenis vannak olyanok, akiket ki kell rekeszteni a társadalomból. A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetéseket töltők között is hasonló arányban fogalmazódott meg ez az álláspont, viszont a nők egyike sem vélte ezt.

Az életfogytiglan időtartama

Kíváncsiak voltunk, hogy a „gyakorló” életfogytiglani elítéltek miképpen szabályoznák a feltételes szabadlábra helyezés legkorábbi, és ha módjuk lenne rá, legkésőbbi időpontját. A minimálisan letöltendő időt 5 és 25 év között állapítanák meg, a túlnyomó többség (56%) 15 évben határozná meg, 25 év feletti időpontot pedig senki sem jelölt meg. A szabadságvesztés maximumának elképzelése 10 és 40 év között már nagyobb szórást mutat. Legtöbbsen (42%) 20 évben szabnák meg ezt az időtartamot (16., 17. számú ábra). E két kérdés egyébként a tézisek számára valószínűleg annyira indifferens volt, hogy túlnyomó többségük (nyolc, illetve hat fő) nem válaszolt rá.

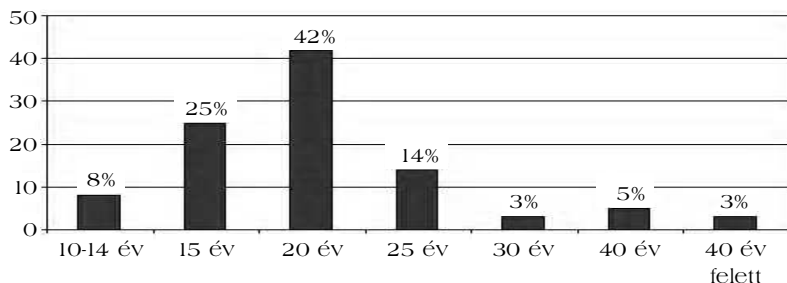
16. számú ábra

Az életfogytiglant hány évben minimalizálná?

17. számú ábra

Az életfogytiglant hány évben maximalizálná?

A szemet szemért elv

Arra a kérdésre, hogy alkalmazná-e a szemet szemért elvet a bűnelkövetőkkel szemben, az elítéltek 71%-a (a tesz-esek kétharmada) adott nemleges választ.

Bűnbocsánat és jóvátétel

Bocsánatkérés

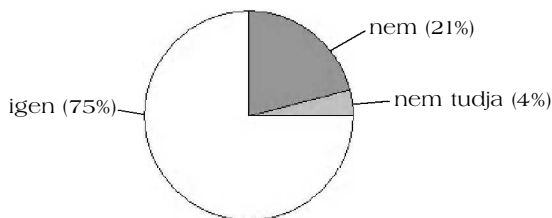
A megkérdezettek 39%-a mondta azt, hogy valamilyen formában sajnálatát fejezte ki tette miatt a sértettnek, illetve halála esetén a családjának. Ez leggyakrabban a tárgyaláson történt (54%), de előfordult levélben, üzenet formájában, pénzküldemény által, és két esetben tévényilatkozat során is. A tesz-esek közül három személynél került sor bocsánatkérésre, mindannyiszor a tárgyaláson.

A jóvátétel gondolata

Mivel az életfogytig fogvatartottak legnagyobb része befejezett élet elleni cselekmények miatt tölti büntetését, nem túl egyszerű annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy jóvátenné-e a cselekménye által okozott sérelmet, ha erre lehetősége nyílna. Az elítéltek háromnegyede ezt elvileg elképzelhetőnek tartja, ötödük azonban teljesen elzárkózik ettől. Nagyobb hajlandóságot mutatnának erre a fiatalabbak, a hívők, a misszióra járók, valamint azok, akik nevelő-

18. számú ábra

Jóvátenné-e a cselekménye által okozott sérelmet?

jükkal jobb kapcsolatban vannak. A tész-esek közül ezt öten vállalnák, ketten viszont egyértelműen nem (18. számú ábra).

Ismételt elkövetés

Az elítéltek 10%-a közölte, hogy tettét újra elkövetné, a tész-esek közül pedig egyvalaki. Átlag feletti arányban nyilatkoztak így az idősebbek (az 50-59 évesek 15, 60-69 évesek 33%-a), akik bár ritkábban válnak bűnelkövetőkké, de akkor, úgy tűnik, előre kiterveltebben, megfontoltabban, ugyanígy az érettségizettek vagy magasabb iskolai végzettségűek is (18%), valamint azok, akik húsz évnél többet töltöttek börtönben (14%). Az e kategóriákba tartozók között többen vannak, akik szinte büszkék cselekedetükre, vállalják, és inkább azt szégyellnék, ha meggondolatlansággal, felelőtlenséggel illetnék őket.

Az elítéltek a kérdezőbiztosok meglátása szerint

A fogvatartott kérdező általi megítélése

A kérdezők megítélése szerint az elítéltek alig kevesebb mint háromnegyede volt kommunikatív a beszélgetéskor, és körülbelül ugyanennyien voltak őszinték és voltak bizalommal. Valamivel kevesebb mint kétharmad részüket látták nyugodtnak, higgadtnak a kérdés közben, és ugyanennyi emberről állították, hogy megnyílt a beszélgetések ideje alatt. Kb. 40%-ukat tartották extrovertátnak, egyharmadukat introvertátnak.

A kérdezőknek az alanyok fele volt inkább szimpatikus, s körülbelül ötödük kifejezetten antipatikus. Az évtizedeket börtönben töltők megítélése jóval elmaradt az átlagtól. Szintén minden második megkérdezettet találták olyannak, aki külsőre inkább jó benyomást kelt, s negyed részükről vélekedtek úgy, hogy kifejezetten rossz benyomást kelt a megjelenése. Minél hosszabb időt töltött börtönben az elítélt, annál rosszabbnak ítélték a kérdezőbiztosok a megjelenését.

A megszerzett információ minőségének megítélése

A kérdező a kérdések 70%-ánál érezte úgy, hogy a válaszok kifejezetten informatívak, érvényesek és megbízhatók.

Osszegzés

A magyar szabályozás adóssága a hosszú időre ítéltekre vonatkozó speciális szabályok kidolgozása. A nemzetközi ajánlások figyelembevételével, a magyar végrehajtás gyakorlati tapasztalatainak beemelésével elengedhetetlenül nagy szükség lenne egy egységes végrehajtási rend meghatározására. Ez egyrészt a végrehajtás feladatát könnyítené meg, másrészt a fogvatartottaknak is nagyobb jogbiztonságot adna, ha ismernék azokat a körülményeket, amelyek a büntetés letöltésének húsz-harminc éve alatt várnak rájuk.

Az élet elleni bűncselekményt elkövetők kisebb része a tipikusan bűnözői karriert befutott elítéltek köréből való, jó részük az emberölés előtt nem követett el bűncselekményt, és nem áll deviáns pályafutás mögötte. Az ítélet meghozatalának időpontjában – és nyilván a bűncselekmény elkövetésének pillanatában is – az élet elleni bűncselekményt elkövetők egyre nagyobb arányban fiatalok, harminc év alattiak. A fiatalabb korban elkövetett emberölés sokkal gyakrabban történik nyereségvágyból, és jellemző az is, hogy az elkövető más, vagyon elleni bűncselekményekért is tölti a büntetését. Egyértelműen megcáfolható az a feltételezés, miszerint a roma származásúak impulzivitása, érzelmi alulkontrolláltsága miatt elkö-

vetett emberölések gyakoribbak volnának, mint a magyarok körében hasonló okból elkövetettek.

A hosszú ítéletesek esetében leginkább a szülő a biztos pont, akire évtizedeken keresztül számíthat az elítélt. Először a távolabbi rokonok és barátok, majd a testvérek, a házas- vagy élettárs az, akivel megszakad a kapcsolat az évek folyamán. A fogvatartottak mentálhigiénés állapota a körülmények hatására folyamatosan romlik. Kiábrándultságuk, reményvesztettségük vagy elkeseredésük az évtizedek folyamán egyre inkább előtérbe kerül.

Az elítéltek egyharmada inkább nem gondolja magát bűnösnek. Saját bűnösségük el nem ismerése mögött gyakran csak annyi a kognitív tartalom, hogy a kapott büntetést olyan mértékben sérelmezik, hogy ezért nem vallják magukat bűnösnek. Az ítéletük pillanatától áldozatokká válnak, annak érzik magukat, és a börtönben töltött évek alatt ez az áldozati szerep megmarad.

A tényleges életfogytiglani szabadságvesztés jelenlegi törvényi szabályozását nem tartjuk elfogadhatónak, az valójában a halálbüntetés farizeus módozatának tekinthető, amely szembe fordul az alkotmányos elvekkel és a modern európai civilizált kriminálpolitika szemléletével. Soha, egyetlen elkövető esetében sem állítható bizonyossággal az ítélet kiszabásakor, hogy a jövőben újabb büntetést követne el. Erősen vitatható, hogy a bíróság milyen alapon képes véglegesen predesztinálni egy emberi sorsot, amely által egyszer s mindenkorra visszavonhatatlanul kizárja a személyiségváltozás esélyét. Ennek elősegítése érdekében viszont a jelenleginél több pszichológus segítségére lenne szükség. Fontos lenne a feltételes szabadságra bocsátás jelenlegi engedélyezési szisztémájának átforgalmazása is, amely – megfelelő jogpropaganda kíséretében – hozzájárulhatna a humánusabb büntetési rendszer társadalmi elfogadtatásához. Egyszemélyi döntés helyett megalapozott szakértői véleményekre támaszkodó egyéni kockázatelemzést kellene elvégezni, amelynek középpontjában nem az elítélt fegyházbeli, a benti rendhez adaptálódott, hanem a kinti világban prognosztizálható önálló magatartásának kellene állnia. Szükséges lenne a közvéleménnyel is megértetni, hogy a tényleges életfogytiglan eltörlése

nem egyenértékű azzal, hogy gyilkológépek jelennének meg az utcákon, hiszen azok, akiknek évtizedek múltán is szükséges a társadalomtól történő izolációja, továbbra is a rácsok mögött maradnának. Indokolt lenne a hosszú időtartamú szabadságvesztésből szabadultak utánkövetéses vizsgálatának megszervezése és lefolytatása is.

IRODALOM

Boros János – Csetneky László: Börtönpszichológia. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2000

Boros János: Visszaeső bűnelkövetők utánkövetéses vizsgálata. Doktori (PhD) értekezés. 2005

Huszár László: ...és bűnhődés. Fogvatartottak szociológiai vizsgálata. Kandidátusi értekezés. 1998

Huszár László: Az életfogytiglani szabadságvesztés helyzete és perspektívái hazánkban és egyes más országokban. In: A büntetés-végrehajtás néhány problémája a kutatások tükrében. BVOP Módszertani Igazgatóság, Budapest, 1997

Juhász Zoltán: Jog a reményhez. *Fundamentum*, 2005/2.

Kádár András Kristóf: A vétkesség védelme. Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2004

Kóhalmi László: Az életfogytig tartó szabadságvesztés a magyar büntetőjogban. *Börtönügyi Szemle*, 2006/3.

Kövér Ágnes – Balogh István: Előrehozott büntetés. Alkotmány- és Jogpolitikai Intézet–Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 1997

Sárkány István: Életfogytig. *Börtönügyi Szemle*, 1993/2.

Sereg András: Elhúzózó kivégzés. *De Jure*, 2007/9.

Sykes, Gresham M.: *The Society of Captives. A study of a Maximum Security Prison.* Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1958